

In memoriam Boba Imre

Boba Imre:

Morávia története új megvilágításban

Kísérlet a középkori források

újraértelmezésére

Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia

Munkaközösség.

Budapest, 1996. 197 old.

1996-ban, a magyar honfoglalás millecentenáriumának évében, számos reprezentatív kiadvány látott napvilágot. Ezek a kötetek díszes kiállításuknál, illetve címük-nél fogva eleve felhívták magukra a figyelmet, hiszen félreérthetetlenül utaltak arra, hogy a magyarok 9. századi Kárpát-medencébe érkezéséről szólnak. Voltak azonban olyan művek is, amelyekről – elsősorban a történelmi kérdésekben kevésbé jártas olvasó számára – viszont nem derült ki azonnal, hogy valami módon szintén kapcsolódnak a magyar honfoglalás eseményeihez. Példának okáért ilyennek számít Boba Imre fenti munkája, amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)* kiadásában egy sorozat 11. köteteként látott napvilágot Petrovics István fordításában. A Somorjai Ádám és Zombori István által szerkesztett METEM-könyvek sorozat első kötete egyébként nem is olyan régen, 1990-ben jelent meg, s a sorozat, valamint a METEM folyóirata, a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* hiánypótló jellege és színvonalas, igényes publikációi miatt hamarosan komoly országos és nemzetközi hírnévre tett szert.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a sorozat szerkesztői nem feledkeztek meg a középkori egyháztörténet kérdéseiről sem. Ezt bizonyítja, hogy a Moráviáról szóló kötet mellett kiadták Udvardy Józsefnek a kalocsai főszékeskáptalan történetét taglaló munkáját, Gerics Józsefnek az egyházzól,

államról és gondolkodásról készült számos írását, továbbá közreadtak egy kötetet Szent Adalbertről is. Ugyancsak nagy érdeklődésre tarthat számot a sorozat legfrissebben megjelent kötete, amelyben Mező András a templomcím és a helység-név bonyolult problematikáját vizsgálja.

Nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk: a Moráviáról szóló könyv szerzője, Boba Imre (1919–1996) nem tartozik a legismertebb történészek közé Magyarországon. Ennek több oka is van. Elsősorban az, hogy az ötvenes évek végétől az Amerikai Egyesült Államokban élt. Könyvei, tanulmányai angolul, illetve más idegen nyelveken jelentek meg, s általában a szlávosság problémáit boncolgatták. Mindez, természetesen, csak a történelem iránt érdeklődő átlagolvasó számára nehezítette meg tevékenységének megismerését, a szakmabeliek viszont tisztában voltak nézeteivel. Az persze már egészen más kérdés, hogy miként viszonyultak ezekhez. Mivel Boba Imre életútja sem teljesen hétköznapi, ejtsünk először néhány szót erről.

Boba Imre 1919. október 23-án született. Magyar anyja és lengyel apa gyermekeként Győrben látta meg a napvilágot. A Magyarországra szakadt édesapa kívánságának következtében Boba Imre tízéves korában Lengyelországba került. 1939-ben itt fejezte be tanulmányait az ún. humán kisgimnáziumban, ami a magyar gimnázium hat osztályának felelt meg. A második világháború közvetlen kitörése előtt Boba, magyar állampolgárként, visszatért Győrbe. Nem sokkal később, 1939. szeptember 1-én, a német hadsereg átlépte a lengyel határt és meglepően rövid idő alatt legázolta Lengyelországot. A náci elöl nagyszámú lengyel katonai és polgári menekült érkezett magyar földre. Egyes becslések szerint a menekültek száma messze megha-

ladta a százezer főt, s elhelyezésük, illetve a további fegyveres harcot vállalók külföldre segítése komoly feladatot rótt a magyar hatóságokra. Ebben a feszültségektől terhes időszakban, a hagyományos barátság jegyében, a magyar kormánynak még arra is volt gondja, hogy a menekültek gyermekei számára lengyel nyelvű elemi és középiskolákat állítson fel. A legnevezetesebb középiskola Balatonbogláron működött. Boba Imre is itt szerzett érettségi bizonyítványt 1941 tavaszán. (Balatonboglárhoz való ragaszkodását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy hamvainak egy részét itt helyezték örök nyugalomra.)

Mivel érdeklődésének homlokterében a történelem, a finnugor nyelvtudomány és a szlavisztika állott, ezért a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára jelentkezett. Egyetemi tanulmányait 1941 novemberében kezdte meg. Diákévei alatt többek között Szekfű Gyula, Lukinich Imre, Kniezsa István, Domanovszky Sándor, Horváth János, Zsirai Miklós és Dávid Antal előadásait hallgatta. Az abszolutóriumot 1946. március 2-án szerezte meg. A tanulás mellett azonban „más jellegű” munkát is végzett, tudniillik még 1939-ben megkeresték a Magyarországon menedékre felt lengyelek képviselői. Arra kérték, legyen segítségükre a tisztek külföldre menekítésében. Boba Imre, aki szabadon mozgó „lengyelnek” számított, igen fontos láncszemnek bizonyult. 1944. március 19-ig, Magyarország német megszállásáig egyetemistaként a londoni lengyel emigráns kormány budapesti kirendeltségén dolgozott összekötőként. Boba a magyar hivatalokkal, elsősorban a belügyminisztérium menekülteket gondozó, id. Antall József vezette osztályával tartotta a kapcsolatot. A lengyel ellenállási mozgalomban kifejtett tevékenységének fontosságát bizonyítja, hogy Boba Imrét Wladislaw Anders tábornok, a lengyel hadsereg főparancsnoka 1947 augusztusában a Katonai Érdemkereszt ezüst fokozatával tüntette

ki. Boba a német megszállást követően sem hagyott fel az ellenállási mozgalomban végzett munkával, s gyakran került életveszélyes helyzetekbe. Sajátos módon Budapest „eleste” sem hozta meg számára a várt szabadságot, hiszen a szovjetek, akik ebben a vonatkozásban a nácik méltó utódainak bizonyultak, mindent elkövettek a „londoni” lengyelek kézre kerítése érdekében. Boba Imre azonban a még mindig aktív lengyel ellenállási mozgalom segítségével külföldre tudott menekülni. Ausztrián és Olaszországon keresztül Angliába szökött. Innen a Szabad Európa Rádió müncheni stúdiójához került, ahol a „Szomszédunk házában” (Mi történik Magyarországon?) című rovat szerkesztője lett. Később, 1952 és 1959 között, politikai tanácsadóként dolgozott.

Az 1959-es év jelentős változást hozott Boba Imre életében: doctorandusként felvételt nyert a University of Washingtonra (Seattle, Washington, USA). A hároméves kurzus végén, 1962-ben történelemből megszerezte a PhD fokozatot. Disszertációjának témájával a vikingek, a nomádok és a szlávok 9. századi történetét választotta. Értekezése 1967-ben könyv alakban is megjelent (*Northmen, Nomads and Slavs: Eastern Europe in the Ninth Century. The Hague, Mouton, Harrassowitz. 135 pp.*), és legtöbbit hivatkozott munkája lett. Boba professzor tudományos pályája, amely széles körű oktatási tevékenységgel párosult, tehát viszonylag későn, a hatvanas évek elejétől kezdve bontakozott ki. Igaz, ehhez rögtön hozzátehetjük: kezdettől fogva történésznek készült, ám a háború és az azt követő évek zűrzavara ezt a tervét egy időre megakadályozta.

Boba Imre 1962-ben tanársegédi (assistant professor) kinevezést kapott a University of Washington Történelem Tanszékére. 1967-ben társprofesszorrá (associate professor), majd 1971-ben teljes rangú egyetemi tanárrá (full professor) nevezték ki. Hivatalos címe ettől fogva:

Professor of History and International Studies. Nemcsak az Újvilágban, hanem Európában is tanított, hiszen 1990-ben vendégtanárként a Tübingeni Egyetemen töltött egy szemesztert, továbbá élete végéig társtanára (adjunct professor) volt a Londoni Lengyel Egyetemnek.

Boba Imre azon 20. századi tudósokhoz tartozott tehát, akik Európában szerzett szellemi tőkájukat új hazájukban tudták igazából kamatoztatni, s rendkívüli mértékben járultak hozzá a két kontinens közötti tudományos- és kulturális kapcsolatok ápolásához, fejlesztéséhez. Munkahelye igen nagyra értékelte tevékenységét, ami abban is megmutatkozott, hogy egészen 1996-ban bekövetkezett haláláig anyagiilag is támogatta kutatásait.

Mivel lengyel – magyar származásából adódóan igen otthonosan mozgott mind a szláv világ, mind a magyarság múltjában, egyetemi előadásai és szemináriumai gyakorlatilag egész Közép-Kelet-Európa kora középkori történetét felölelték. Oktatói tevékenysége szervesen kapcsolódott kutatómunkájához, amely elsősorban az orosz, a lengyel, a morva, a horvát, a cseh és a magyar történelem 9–10. századi problémáit boncolgatta. Ebben nagy segítségére volt gazdag nyelvtudása, amely a szláv nyelvek, valamint a középkor kutatásához nélkülözhetetlen latin nyelv mellett, az angol, a német és a magyar nyelv aktív használatára is kiterjedt. Bobát főleg az állam kialakulásának, valamint a középkori állam és egyház viszonyának kérdései foglalkoztatták. Mivel a sors úgy hozta, hogy egy távoli, liberális országban dolgozott akkor, amikor Közép-Kelet-Európát a vasfüggöny zárta el a világtól, így felül tudott emelkedni a marxista történet szemlélet osztályharcos jellegén, s kutatásait az ebben a régióban a hivatalosan deklarált nemzetköziség ideológiája ellenére is jelenlevő nacionalizmus sem kötötte gúzsba. Munkásságára az is igen jellemző, hogy roppant módon kedvelte a korábbi,

meggyökeresedett nézetek felülvizsgálatát, új szempontok szerinti megközelítést. Csak néhány példát említve: Morávia fekvése, a brezalauspurchi csata helyszíne, a Konstantin-féle adománylevél (Donatio Constantini) problematikája, Szent András-Zoerard származása, a kettős honfoglalás kérdése. Nemegyszer előfordult, hogy álláspontjának megfogalmazása után a megrökönyödött kollégákra hagyta a kérdés további feltárását, ő maga pedig újabb téma után nézett.

Legismertebbekké a Szláv Apostolok, Cirill és Metód tevékenységével, valamint a Morávia fekvésével kapcsolatos kutatási eredményei váltak. Rendkívül meghökkenítő, akár úgy is fogalmazhatnánk: kimondottan eretneknek számító nézetei olykor óriási szakmai viharokat kavartak, olykor a közömbösségnél is rosszabb elhallgatás falaiba ütköztek. Arra is volt példa – éppen Moráviával kapcsolatos elméletét illetően –, hogy több prominens szlovák történész – persze nézetének cáfolása nélkül – Boba felvetését áltudományosnak és Csehszlovákia-ellenesnek bélyegezte. A tudós emberhez nem méltó, kicsinyes támadások szerencsére cseppet sem szegték kedvét, s ugyanakkor sikerült úrrá lennie a korábbi betegségéből származó megpróbáltatásokon is. Ebben nagy segítségére volt derűs és optimista életszemlélete, a humort messzemenően értékelő természete. Barátai, kollégái szívélyes házigazdának, lebilincselő vacsoravendégnek és kifogyhatatlan anekdotázónak ismerték meg, akinek minden alkalomra legalább egy tucat adoma lapult a tarsolyában. Túlzás nélkül állíthatjuk: Boba professzor nyitott, közvetlen és igen színes egyéniség volt, aki rendkívül jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkezett, s ebből adódóan, bárhová is szólította a munkája, ő mindenhol otthon érezte magát. Ehhez járult kifogyhatatlan energiája, amelyet fáradhatatlan konferenciájára és tudományszervező tevékenysége is jelez. Az utóbbival összefüggésben érdemel

említést, hogy Boba Imre hosszú évekig társszerkesztőként segítette a müncheni *Ungarn-Institut* évkönyvének, az *Ungarn Jahrbuch*nak a megjelenését, és általában igen tevékeny alakja volt az emigrációba kényszerült magyarságnak. Ráadásul azon tudósok közé tartozott, akik 1989-et messze megelőzően már szoros kapcsolatot teremtettek a hazai tudományos élet képviselőivel, s lehetőségeikhez mérten támogatták is őket, illetve a körükük szerveződő vállalkozásokat. Boba professzornak Magyarországon a leggyümölcsözőbb szakmai együttműködést a szegedi egyetem medievistáival és szlavistáival sikerült megvalósítania. Ugyancsak szoros szálak fűzték Boba Imrét a részben szegedi székhelyű METEM-hez, amelynek tevékenységét a kezdetektől rendkívül odaadóan segítette. Számos tanulmánya jelent meg a METEM folyóiratában, a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban*, s Moráviáról írt könyvének magyar fordítását is a METEM adta ki. Élete egyik utolsó tanulmánya ugyancsak Szegeden látott napvilágot. Sajnos Moráviáról szóló könyve magyar fordításának megjelenését már nem érthette meg.

Boba Imre legnagyobb – részben szakmai, részben érzelmi – viharokat kiváltó, és a legellentmondásosabb fogadtatásban részesült munkája a Morávia fekvéséről írt könyv volt. Az eredetileg angol nyelven készült és Hágában 1971-ben megjelent mű mondanivalójának fontosságát az is jelzi, hogy a későbbiek során napvilágot látott annak horvát, német és magyar nyelvű fordítása is. A mű keletkezése összefügg azzal a körülménnyel – miként erre a magyar kiadás előszavát író Püspöki Nagy Péter is utal –, hogy 1963-ban számos tudományos megemlékezésre került sor Cirill és Metód morvaországi missziójának 1100. évfordulója alkalmából. Ehhez kapcsolódott az akkori Csehszlovákiában a *Magnae Moraviae Fontes Historici* (MMFH) címet viselő forráskiadványsorozatnak az útra bocsátása, amelynek

köteteiben egy helyütt összegyűjtve található meg a morvákra vonatkozó elszórt utalások. Alapvetően az itt közölt kútfőket tanulmányozva ütközött bele Boba azokba az ellentmondásokba, amelyek Cirill és Metód moráviai tevékenységét kétségtelenül övezik, s döbrent rá arra, hogy Moráviának a Duna Bécs és Visegrád közötti szakaszától északra, az egykori Morva őgrófság területére való lokalizálásával komoly gondok vannak. Boba helyesen mutatott rá arra, hogy Moráviának a Dunától északra való fekvését a kutatók az ideig magától értetődő axiómának fogták fel, s ezért a koncepciójuknak ellentmondó forrásokat egyszerűen figyelmen kívül hagyták, más kútfőket pedig – nézetüknek megfelelően – indokolatlanul javítottak. Módszertani szempontból kétségtelenül egyetérthetünk Bobának azzal a kifogásával is, hogy bizonyos források perdöntő fontosságú közlései a modern nyelvekre való fordítás során komoly torzulásokat szenvedtek, s ezek a torzulások valójában torzítások, hiszen tendenciózus fordítás termékei.

Boba komplex, történeti, régészeti, filológiai és egyháztörténeti kutatásokon alapuló koncepciója röviden a következőkben foglalható össze. Nagy Károly avarok feletti győzelme alapvetően megváltoztatta a Duna-medence középső részén a hatalmai viszonyokat. Az avar kaganátus felbomlása után ugyanis annak helyén több szláv fejedelemség keletkezett, amelyek tulajdonképpen egy nagyobb államalakulat, az Adriai-tengertől Belgrádig, illetőleg Nišig elnyúló *terra Sclavorum* (Sclavinia, azaz Szlavónia) részfejedelemségei voltak. Ezek egyike Morávia, azaz helyesen a Morvai fejedelemség volt. E részfejedelemség központjának és névadójának Morava – latinizált formában: Moravia – városa tekinthető, amely a Száva jobb partján, az antik Sirmiummal (ma: Sremska Mitrovica, Szerbia) átellenben feküdt. Az ország értelemben használt latin Moravia megjelölő-

lés – figyelmeztet Boba – nem kortárs, hanem jóval későbbi kútfőben, az 1045-1125 között élt Cosmas Pragensis krónikájában bukkan fel először. Boba szerint problémák vannak a morvának vélt nép elnevezésével is, ti. a latin, görög és (ó)szláv források soha nem etnikai értelemben utalnak rájuk. A gyakran szereplő *Marhani, Maravi, Margi, Marahenses*, illetve a *Moravliene* tulajdonképpen csonka alakok, hiszen rendre hiányzik belőlük a *szláv (Sclavi)* etnikumjelölő jelző. A különböző nyelvű kútfők szerzői Morván tehát nem országot, hanem várost értettek, a *Marhani, Maravi, Margi, Marahenses*, illetve a *Moravliene* megjelölések pedig a szóban forgó város és az ahhoz tartozó körzet szláv etnikumú lakóira vonatkoztak.

Moravia jellegének és földrajzi fekvésének meghatározása kulcsfontosságú kérdés Boba számára. A lokalizálást illetően az igazi problémát az jelenti, hogy csupán két olyan, hozzávetőleg kortárs kútfő létezik, amely jól használható földrajzi utalásokat tartalmaz: a 9. századi Bajor Geográfus és VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár 950 táján írt *De Administrando Imperio* címet viselő műve. A tudós császár említett munkájában fordul elő ráadásul az a kifejezés, amely a legtöbb félreértésre adott okot. Ez a *megale Moravia* (latinul: Magna Moravia) megjelölés, amit korábban Nagy Moráviának fordítottak. Boba különböző analógiák segítségével helyesen mutatott rá arra, hogy a *megale/magna* jelző ebben az esetben nem a szóban forgó államalakulat területi nagyságára, birodalmi méreteire, hanem egész egyszerűen annak ősi voltára utal. A fenti elnevezés tehát végső soron továbbra is használható a történetírásban, ám nem a korábbi értelemben, s figyelembe véve természetesen azt is, hogy az említett államképződmény természetesen nem a mai Csehország, illetve Szlovákia területén feküdt.

A Morvai Fejedelemség (Nagy Morá-

via) Mojmir (Mojmár), Rasztilzláv és Szvatopluk (Szventopolk) fejedelmek alatt játszott jelentős szerepet. Előbb Rasztilzláv, majd Szvatopluk követett el mindent annak érdekében, hogy fejedelemsége megszabaduljon a frank függőségtől. Ezt a célt szolgálta a Rómával, illetve Bizánccal való kapcsolatfelvétel. A három hatalom (Róma – Bizánc – Keleti-Frank királyság) közti vetélkedés végül olyan helyzetet teremtett, hogy Rasztilzláv és több más szlavóniai fejedelem 863-ban III. Mikhaél (Mihály) bizánci császárhoz fordult térítőkért. A császár ekkor indította útnak a szaloniki testvérpárt, Konstantint (szerezeti nevén Cirillt) és testvérét, Metódót Rasztilzláv országába. Mikhaél császár meggyilkolása és Photios pátriárka letétele (867) után azonban Konstantin-Cirill a pápa oltalma alá helyezte misszióját. Nem sokkal később a Szláv Apostolok Rómába mentek. Konstantin itt halt meg 869-ben, Metódót pedig II. Hadrianus (Adorján) pápa 869 februárja és 870 májusa között kinevezte a *pannoniai Moravá*-ba („Moravos tes Pannonias”) püspöknek. A pápai kinevezéssel kapcsolatosan Boba felhívja a figyelmet arra, hogy a fenti, a Kelemen-legendában található kitételt az életírás kiadói a *Patrologia Graeca* című kiadványban tévesen *Moravia et Pannonia* (Morávia és Pannonia) formában szerepeltették. Ez az erőltetett szövegjavítás azon a prekoncepción alapult, hogy Metódót a pápa nem Pannonián belülre, hanem annak határain kívülre nevezte ki főpápnak. Boba rámutat arra is, hogy a Kelemen-legendában szereplő Morava azonos az antik Sirmiummal (civitas Pannoniá-val) Szent Andronicus egykori püspöki székhelyével, amely – miután az avarok 582-ben elfoglalták – 869-ig üresen állott. Metód felújított, érseki rangú sirmiumi püspöksége Boba szerint egyértelműen bizonyítja Moravia déli fekvését és Morava város voltát. A püspököket ugyanis – érvel Boba – a kiemelkedő fontosságú városok élére

szokták kinevezni, s mivel a kánonjog a 11. század vége előtt nem ismerte a címzetes püspök/érsek fogalmát, ezért Metód tényleges sirmiumi főpapnak tekintendő. Boba olyannyira megkérdőjelezhetetlen tényként kezeli Metód sirmiumi működését, hogy – miként ez egy későbbi munkájából kiderül – a főpap végső nyughelyét a mai Mačvanska Mitrovicán kiásott templom apszisában feltárt sírral azonosítja. Véleménye szerint Metód valójában csak 873-ban foglalhatta el főpapi székét, azt követően, hogy riválisai, a bajor püspökök a pápa követelésére szabadon engedték őt fogságából. A fentiekből adódóan tehát Metód csakis abban az esetben lehetett Nagy Morávia főpapja, ha az említett fejedelemség és a felújított Dioecesis Pannoniarum területe egybeesett.

Boba érvelésének további fontos eleme annak állítása, hogy Szvatopluk hatalmának kiterjesztése a Drina-völgyében fekvő eredeti fejedelemségéből, vagyis déli irányból történt. Szerinte Szvatopluk nemcsak Raszisztzláv fejedelemségét szerezte meg (870), hanem a Duna-medence tekintélyes részét is meghódította a forchheimi béke (874) után. Arnulf jóvoltából pedig 890-ben megkapta hűbérként Csehországot is. Innen kiindulva még további, Csehországtól északkeletre és keletre fekvő területeket (Nyugat-Szlovákia) is meghódított, ám Arnulffal való szembe fordulását követően új szerzeményeinek zömét elveszítette. Szvatopluk 894-ben bekövetkezett halála után az északi Morava folyó és a Felső-Visztula völgye egy ideig még a délről jött katonai arisztokrácia kezén maradt, az ország déli részét pedig 895-ben a magyarok foglalták el.

Boba természetesen arra a kérdésre is választ keres, hogy mikor és miért következett be Nagy Morávia északra helyezése, azaz Nagy Morávia és a Morva őrgrófság történetének egybeolvasztása. Rámutat arra, hogy Cosmas Pragensis (†1125) volt az, aki először használta a latin Moravia

megjelölést (*Zuatopluk rex Moravie*) ország értelemben, ám a krónikás, érdekes módon, nem tartotta fontosnak sem Szvatopluk, sem Metód székhelyének földrajzi lokalizálását. A 14. század elején keletkezett Első Cseh Verses Krónika szerzője, Dalimil azt írta, hogy Szvatopluk és Metód székhelye a morvaországi Velehradon (Staré Město) állott. Igaz, Boba szerint Dalimil a köznévi „főváros” értelemben használta a Velehrad megjelölést. (Itt jegyezzük meg, hogy Boba felfigyelt ugyan arra a szemléletváltásra, amely a „translatio regni” elnevezéssel ismert a 14. századi cseh krónikás irodalomban, s a morva „korona” (királyi jogok). Csehországba való áthelyezését jelenti, ám nem foglalkozott részletesen ezzel az elmélettel. Az elmélet kifejtését, ideológiai hátterének felvázolását, a Morávia-kérdés másik neves kutatója, Püspöki Nagy Péter végezte el.) Boba az 1380-ban elhunyt Pulkavát tartja az első olyan szerzőnek, aki határozott kapcsolatot teremtett Szvatopluk, Metód és a Morva őrgrófság között.

Boba vizsgálódásaiból egyértelműen kiderül: a Moráviát északra helyező ún. hagyományos szemlélet Csehországban jött létre a 14. század során. Az európai köztudatba aztán két nevezetes humanista történétíró, Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa és Aventinus (Johannes Turmair) művei révén terjedt el. Boba megállapításához nyugodtan hozzátehetjük: a 19. századi romantikus történétírás aztán tovább színezte a középkorban kialakított képet, amelyet még a 20. században is felhasználtak a csehszlovák államalapítás legalizálására.

Boba könyvének fogadtatása rendkívül vegyes volt. Az USA-ban visszafogott, de elismerő ismertetések jelentek meg a műről, Csehszlovákiában merev elutasításban részesült, Bulgáriában élénk érdeklődést váltott ki, az egykori Jugoszláviában a horvátok lelkesen üdvözölték, ellenben a szerbek nem sokat törődtek vele. Az emig-

rációban élő magyarság egyik elismert szaktekinvélye, Bogyay Tamás egyenesen „kopernikuszi fordulat”-ként értékelte az új Morávia-képet azon a vitadélutánon, amelyet 1975 decemberében rendeztek Münchenben a szerző és neves német történészek, többek között Edgar Hösch, Georg Stadtmüller és Karl Bosl részvételével, akik melegen támogatták Boba nézetét. Magyarországon 1978-ig, amikor is a *Valóság* című folyóirat közölte Püspöki Nagy Péter Morávia fekvéséről készített tanulmányát, lényegében csend honolt. Igaz, 1974-ben megjelent egy elutasító ismertetés Perényi József tollából, ám Perényi nem volt a kérdéskör legkompetensebb kutatója.

A szakemberek egy része és a szélesebb olvasóközönség elsősorban Püspöki Nagy Péter fent említett tanulmányából szerzett tudomást a Morávia-problémaköréről. A Boba nyomán elindult szlovákiai magyar kutató már 1977 áprilisában komoly vitát folytatott Pozsonyban szlovák kollégáival. A vita lényegében Nagy Morávia kérdése körül robbant ki, bár a vitaindítóvá vált tanulmány lényegében „csak” Nyitra korai történetét taglalta. Püspöki Nagy a szlovák részről tanúsított ellenséges magatartás és vádaskodás ellenére is tovább folytatta kutatásait. Újabb eredményeiről az 1979-ben Szegeden megtartott I. Őstörténeti konferencián, az 1982-ben Pittsburghban (USA) rendezett XVI. Duquesne University History Forum-on, valamint az 1992-ben Budapesten szervezett nemzetközi symposionon számolt be. Az USA-ban jelent meg 1985-ben *A tények erejével* című munkája, amelyet a neves szlovák történész, Peter Ratkoš vitairatára készített válaszul. Püspöki Nagy mutatott rá arra, hogy Morávia lokalizálása körül már a 18. században heves vita dúlt, hiszen Szalágyi István és Szklenár György már akkor azt állították, hogy Morávia délen fekszik. Nézetüket meglepő módon nem is a szláv, elsősorban cseh és morva historikusok

támadták, hanem a magyar Katona István, aki rendkívül hevesen próbálta megcáfolni a Moráviával kapcsolatos új vélekedést. (Itt jegyezzük meg, hogy Bobának minden bizonnyal nem volt tudomása Szalágyi és Szklenár munkásságáról, hiszen könyvében erre vonatkozóan nem találunk utalást.) A Katona – Szklenár vitából már erősen kiéreződött az, ami a 20. században kísértetiesen megismétlődött: a történelmi tényektől távol álló, személyes indíttatású bírálat és elutasítás. Ennél már csak az rosszabb, ha valaki nemzeti önértékében véli sértettnek magát, s ebből az alapállásból vitatkozik. Volt persze példa arra is – miként ezt a Kalamazoo-ban (Michigan, USA) megrendezett 27. International Congress on Medieval Studies konferencia egyik szekcióülésén Herwig Wolfram és Charles R. Bowlus rendkívül heves szóváltása bizonyítja –, hogy önmagában a semleges helyszín és a nem „cseh-szlovák” állampolgárság sem adhat biztosítékot az elfogulatlan vitára.

Püspöki Nagy Péter nem egyszerűen kiegészítette Boba Imre koncepcióját, hanem továbbfejlesztette azt. Szerinte ugyanis 871 előtt egyidejűleg két Morávia létezett: Nagy Morávia, amely a Drina és a Timok folyók által határolt vidéken, valamint a Dráva – Száva köz keleti felén és a Duna – Tisza köz déli részén feküdt, és „Kis Morávia”, amely a későbbi Morva őrgrófság területére lokalizálható. Hasonlóképpen két Morávia, pontosabban moráviai *regnum* meglétével számol a japán Senga Toru is, aki 1983-ban a *Századok* hasábjain megjelent tanulmányában úgy vélte, hogy Bíborbanszületett Konstantin császár a *megale Moravia* kifejezésen Szvatopluk 871-ig fennálló fejedelemségét értette, míg a másik *regnum* Senga Toru szerint Rasztiszláv fejedelemsége volt, amely a mai Nyugat-Szlovákia és az északi Morava folyó vidékén terült el. Szvatopluk fejedelemségét azonban a japán történész Bobától és Püspöki Nagytól eltérően a

Duna – Tisza közére helyezte.

Boba könyvének fogadtatását ismeretve, utalnunk kell arra is, hogy magyarországi kutatók igazából nem kapcsolódtak be a Morávia-vitába. A könyv megjelenését követő hosszú hallgatás után Kristó Gyula volt az első hazai történész, aki állást foglalt a szóban forgó kérdésben, s 1980-ban elfogadhatónak minősítette Boba Imre alap gondolatát. Kristó Gyula ugyanakkor egy addig a kérdésbe be nem vont forrás, Dzsájháni munkájának a vizsgálatára is felhívta a figyelmet. Kristó a magyar honfoglalásról 1996-ban megjelent könyvében (*Magyar honfoglalás – honfoglaló magyarok*) roppant találóan fogalmazta meg azt, ami – úgy véljük, hogy – a Moráviával kapcsolatos kérdéskörben ma a legnagyobb valószínűséggel állítható: „A morva történelem rejtélyét szerintem – Boba Imre, Püspöki Nagy Péter és Senga Toru nyomán – akként kell megoldani, hogy bizonyos ideig két Morvaország létezett, annak ellenére, hogy Nagy Morávia régészeti hagyatékáról e pillanatban semmit sem tudunk mondani, míg az „északié” már régóta jól dokumentált.” Kristó Gyula fent hivatkozott könyvében a legrégebb Naum-legenda 1977-ben H. Tóth Imre és általa adott új értelmezése, valamint Bíborbanszületett Konstantin császár tudósítása alapján arra is rámutatott, hogy a honfoglaló magyarok a Kárpát-medence déli, délkeleti részén a morvák rovására jutottak szállásterületekhez.

S bár számos hazai történész az utóbbi időben elfogadott tényként kezeli a déli, az ún. Nagy Morávia néven ismert politikai képződmény létét, a magyar történetírás a morvákat illetően alapvetően más irányban mutatott érdeklődést, miként ezt részben a *História* című folyóirat 1986-ban megjelent Moráviával kapcsolatos tematikus száma is bizonyítja. A hazai történészeket ugyanis elsősorban a morva és a magyar államiség összefüggésének kérdése, a nagymorva-szlávák kontinuitáselmélet, illetve Nagy

Morávia birodalmi jellegének és területi kiterjedtségének problematikája izgatta. Az ilyen jellegű vizsgálódásokat többek között az is előmozdította, hogy 1985-ben külföldön számos rendezvényen emlékeztek meg Metód halálának 1100. évfordulójáról, s a pozsonyi Tatran kiadó 1976-ban németül, 1980-ban pedig magyarul is kiadta Ján Dekan: *Moravia Magna. A Nagymorva Birodalom kora és művészete* című rendkívül szép kiállítású, ám – miként erre Györfly György recenziója figyelmeztet – a történelmi tényeket sok vonatkozásban messze figyelmen kívül hagyó kötetét.

A történészeken kívül, természetesen a magyarországi szlavistákat is érintette Boba Imre Morva-konceptiója. Közülük Boba nézetének legátfogóbb és legtárgyilagosabb ismertetését H. Tóth Imre végezte le. A hazai szlavisztika és a Cirill-Metód kutatás elismert szaktekintélye a szláv kultúrtörténetről írt munkájában gyakran hivatkozott Boba Imre elméletére, de ugyanakkor azt is leszögezte: „A szláv apostolok morvaországi működését vizsgálva mi a hagyományos felfogást követjük, hangsúlyozva azt, hogy Konstantin-Cirill és Metód életével foglalkozó kutatások nem kompetensek a Moráviával kapcsolatos kérdések megoldásában.” (Cirill-Konstantin és Metód élete, működése. Bevezetés a szláv kultúrtörténetbe. Szeged, 1991.²)

Végezetül ejtsünk néhány szót a legfrissebb fejleményekről. 1995-ben jelent meg Charles R. Bowlus: *Franks, Moravians and Hungarians. The Struggle for the Middle Danube, 788–907* címet viselő, több mint 400 oldal terjedelmű könyve a University of Pennsylvania Press Middle Ages Series sorozatában. Charles Bowlus,* aki az arkansasi Little Rockban működő University of Arkansas történelem tanszékének professzora, fenti könyvében úgy véli, hogy a

* Bowlus könyvét ismerteti: Sennyei Pongrácz: A Duna-medence kora középkori történelme frank források szemszögéből. *Acta* 1997. 1. sz. 181–184. (a szerk.)

Frank Birodalom délkeleti határvidékének történetét Boba Imre Morávia-konceptiójának segítségével lehet a legjobban megérteni. Ugyancsak 1995-ben látott napvilágot a német Martin Eggers vaskos monográfiája, amely a *Das „Grossmährische Reich.“ Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert* címet viseli. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Band 40. Herausgegeben von Friedrich Prinz. Stuttgart, Anton Hirsemann Verlag. 525 old.) Martin Eggers egyetért Bobával abban, hogy Szvatopluk fejedelemsége a Szávától délre feküdt, ám számos kérdésben Bobától eltérő álláspontot képvisel. Így többek között azt vallja, hogy Rasztiszláv fejedelemsége a Dunától keletre, az Alföldre lokalizálható, s feltételezése szerint annak központja Marosvár, a későbbi Csanád volt. Charles R. Bowlus és Martin Eggers nézeteihez Bálint Csanád fűzött szigorú kritikai megjegyzéseket, amelyek zöme Bowlus könyvével volt kapcsolatos (Századok, 130. 1996. 992–999.).

Martin Eggers fenti könyve tulajdonképpen csak az első részét képezi a nagyszabású munkának, amelyet a német tudós Nagymorávia kérdéséről doktori értekezés-

ként nyújtott be 1991-ben a müncheni egyetemen. A Metod érsekségével foglalkozó második rész 1996-ban jelent meg *Das Erzbistum des Metod. Lage, Wirkung und Nachleben der kyrillometodischen Mission* címmel (Slavistische Beiträge. Band 339. Herausgegeben von Peter Rehder. München, Otto Sagner Verlag. 175 old. és térképmellékletek). Az értekezés harmadik része, amely a régészeti kérdéseket taglalja, várhatóan 1997 őszén jelenik meg. Eggers eddig napvilágot látott két kötetéről a kiváló szlavista Henrik Birnbaum írt átfogó, kritikai észrevételeket és elismerő megjegyzéseket egyaránt tartalmazó ismertetést a Budapesti Könyvszemlében (BUKSZ, 9. 1997. 1. szám, 18–22.)

Egyértelműen megállapítható tehát: Boba Imre a hagyományos Morávia-kép kritikájával nagymértékben hozzájárult a kutatások megélénküléséhez, s ha elgondolásának bizonyos elemei nem is állnak szilárd lábakon, azt mindenesetre sikerült elérnie, hogy a tudományos vizsgáldásokat új mederbe terelte. Ez pedig egyáltalán nem kevés.

Petrovics István